

Assignment

B.A. III Sem - V

Population Geography

2024-25

Vivekanand College, Kolhapur
(Empowered Autonomous)
Department of Geography

Date: 16/08/2024

Notice

All the students of B.A. III (Geography) are hereby informed that, department of Geography will going to conduct Assignment on Population Geography from 17 to 28 August 2024. Assignment is compulsory to all students.

(Dr. G. S. Ubale)
Head
DEPARTMENT OF GEOGRAPHY
VIVEKANAND COLLEGE,
KOLHAPUR.

Geography
B.A. III
Population Geography
Assignments

23/07/2024

- 1) Sanika Balu Mane
- 2) Surkha Ashok Lakhe
- 3) Pragati Prabhakar Bhokane.
- 4) Megha Prakash Rathod
- 5) Sanika Yuvraj Malavi
- 6) Sanika Vijay Jadhav
- 7) Mansi Vilas Dinde
- 8) Shravani Gantosh Chougale
- 9) Harshada Hanmant Patil
- 10) Rudra Prabhavale
- 11) Rishaj Firoj Pukhali
- 12) Ajay Sanjay Atigre

S.B.MANE

S.A.lakhe

Pshetkar.

Mr. Rathod

Malavi.

Wadhav

Patil

Prabhavale

Rishaj

ASA

Name - Aay Sanjay Afigre

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार कोसाली शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साबुळे

54608

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature
of
Supervisor

Suppliment No. :

Roll No. :

Class : BA - TY

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

* लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करणारे घटक :-

पुस्तावना :-

भूतलावर लोकसंख्येची विभागणी सारथी नाही. ती अत्यंत विषम स्वरूपाची आहे. सामान्यतः पृथ्वीवरील ५०% भाग हा मानवविरहित आहे २५% भाग खूपच विरळ लोकवस्तीचा, तर २५% भाग अतिशय दाट वस्ती असलेला आहे. निरनिराळ्या थंड व देशाचा विचार करता तेथेही लोकसंख्या सारथी आढळत नाही या प्रकारे जगात लोकसंख्येचे वितरण समसमान नाही याचे कारण म्हणजे लोकसंख्येच्या वितरणावर निरनिराळ्या घटकांचा परिणाम झालेला आहे. जेथे परिस्थिती अनुकूल आहे, तेथे लोकसंख्या अधिक व जेथे प्रतिकूल आहे तेथे लोकसंख्या कमी आढळते.

लोकसंख्या वितरणावर परिणाम करणारे घटक :-

लोकसंख्या वितरणावर भौगोलिक, आर्थिक, प्राकृतिक, धार्मिक, राजकीय व सामाजिक घटकांचा परिणाम होतो.

१) भौगोलिक घटक :-

भौगोलिक घटकांमध्ये खालील घटकांचा समावेश होतो.

अ) भुस्यना -

भुस्यना किंवा प्राकृतिक स्थानाचा वितरणावर मोठा परिणाम होतो त्यातील काही भुस्यना पुढीलप्रमाणे.

i) पर्वत :-

पर्वतीय प्रदेशाची भुस्यना अतिशय ओषधोष्ण असते. तेथील जास्त उंची, तीव्र उताराने भाग, थंडकाळ जमिन, जंगले व प्रदेशाची दुर्गमता यामुळे पर्वतीय प्रदेशात शेती, उद्योगधंदे, व वास्तुकीची विकास झालेला नसतो. त्यामुळे पर्वतीय प्रदेशात लोकसंख्या खूप कमी असते.

वडा - दिमालय

ii) पठार:-

पठारी प्रदेशांनी मानवी जीवनास अनुकूल असतात, काही भागांमध्ये सुपीक जमीन असल्यामुळे शेती व उद्योगधंद्याचा विकास झालेला असतो. भारतातील दख्खनचे पठार व अमेरिकेतील कोलंबियाचे पठारावर लोकवस्ती आढळते.

iii) मैदाने:-

परत व पठारापेक्षा मैदानी प्रदेशात जास्त लोकवस्ती आढळते कारण अन्नधान्याचे उत्पादन व सपाट भागांमुळे परिस्थिती अनुकूल असते. मैदानी प्रदेश पाहता प्राचीन संस्कृतीचा विकास झालेला दिसून येतो. उदा - भारतीय, चीन व इजिप्शियन संस्कृती.

iv) समुद्रकिनारे:-

समुद्रकिनार्याचे मानवी दृष्ट्या खूप महत्त्व आहे. किनाऱ्याजवळ भात व नारंगीचे उत्पादन होते आणि मासेमारी चालते. शिवाय किनाऱ्यावर देतुर असल्यास बंदराचा विकास होऊन व्यापाराची प्रगती होते. त्यामुळे येथे लोकवस्ती वाढ आढळते.

v) प्रदेशाची उंची:-

कमी उंचीच्या भागात स्वामान मानवी वस्तीस अनुकूल आहे. त्यामुळे मैदानी प्रदेशात जास्त लोकवस्ती आढळते. याउलट जास्त उंचीच्या भागात मानवी वस्ती नसताना प्रतिकूल स्वामान व प्राणवायू साठा कमी प्रमाणात आढळतो, विकासाच्या सुविधा नसताना/पुरवता येत नाहीत. त्यामुळे उंचीच्या ठिकाणी वस्ती क्वचित/आढळत नाहीत.

vi) पाणीपुरवठा:-

मानवी जीवनात पाण्याचे अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. मानवास पाणी लागते, तसेच शेती व उद्योगधंद्यासाठी सुद्धा पाणी लागते. यामुळे मनुष्य पाणी उपलब्ध असलेल्या ठिकाणी वस्ती केहीत करतो. म्हणूनच नद्यांच्या खोऱ्यात आपल्याला वाढ लोकवस्ती आढळते. उदा:- गंगा, मिसिसिपी नदी इ.

क) स्वामान:-

स्वामान ज्या ठिकाणी अनुकूल असते तेथे लोकवस्ती प्रमाण जास्त असते. तर जेथे स्वामान प्रतिकूल असते तेथे लोकवस्ती क्वचित, कमी आढळते. कारण प्रतिकूल स्वामानात मानवी आजार जास्त उद्भवतात त्यामुळे आपल्याला दुषित स्वामानात लोकसंख्या क्वचित आढळते.

ड) मृदा -

मृदा हा लोकवस्तीसाठी एक महत्वाचा घटक आहे कारण जेथे सुपीक मृदा आढळते तेथे शेती केली जाते व त्यामुळे तेथे लोकवस्ती जास्त आढळते.

इ) खनिजे व ऊर्जासाधने :-

जेथे खनिजे व ऊर्जासाधने आढळतात तेथे उद्योगधंद्याचा विकास झालेला दिसून येतो व त्यामुळे तेथे लोकवस्ती आढळते उदा:- भारतातील झारखंड, पं. बंगाल, जर्मनीतील डूर व रशियातील डोने इ. प्रदेश.

फ) नैसर्गिक वनस्पती [जंगले]:-

जंगलाने व्यापलेल्या प्रदेशात मानवी वस्त्या ज्या असतात त्या अत्यंत विरळ असतात त्यामुळे जंगल व्याप्त प्रदेशात लोकसंख्या खूपच कमी असते.

ई) आर्थिक घटक -

लोकसंख्येच्या पितरगावट परिणाम करणाऱ्या आर्थिक घटकांचा खालील घटकांचा समावेश होतो.

अ) वाहतुकीची साधने -

कोणत्याही प्रदेशात वाहतुकीच्या साधनांना महत्त्व असते वाहतुकीच्या मागने बर्फा भागातून दुसऱ्या भागात जाणे सुलभ होते त्यामुळे लोकांना निरनिराळ्या ठिकाणी पोहोचणे शक्य होते. व्यापाराच्या सुविधा पुरवता येतात, विकासाच्या दृष्टीने वाहतूक हा एक महत्वाचा घटक आहे. वाहतुकीच्या साधनांमुळेही लोकसंख्या वाढीवट परिणाम होतो.

क) खनिजे व ऊर्जासाधनांचे उत्खनन -

खनिजे व ऊर्जासाधने महत्वाची असतात, काही भागात केवळ खनिजे व ऊर्जासाधने महत्वाची नसतात. तर कारण तेथील भागात उत्खनन व ऊर्जेची साधने उपलब्ध नसतात. खनिजे ही मुख्यतः उद्योगधंद्यांना, व खाणकाम क्षेत्र, व कारखाने वगैरे यांना उपयुक्त असतात. तर ऊर्जेची साधने ही मुख्यतः ऊर्जा क्षेत्रांना उपयुक्त असून त्याचबरोबर त्या ऊर्जेचा उपयोग मानवी वस्तीसाठीही उपयुक्त असतो. परंतु उत्खनन क्षेत्रात लोकवस्ती विरळ आढळते परंतु उत्खनन क्षेत्रापासून 30, 40 km अंतरावरील शेतरे, गाव, येडे आपल्याला विकसित दिसून येतील.

क) औद्योगिक विकास -

जिथे निरनिराळ्या उद्योगांचा विकास होतो तिथे रोजगार निर्माण होतो त्यामुळे निरनिराळ्या भागातील लोक औद्योगिक क्षेत्रात जाऊन राहतात. म्हणून तिथे लोकसंख्या वाढते.

इ) जलसिंचनाची साधने -

जलसिंचनाच्या साधनांत घरेणे, फालेव, तलाव प्रमुख आहेत जिथे साधनांची पूर्णता होते तेथे शेतीचा विकास होतो व अन्नधान्याच्या उत्पादनात वाढ होते. या औद्योगिक उद्योगधंद्याचा विकास होतो व लोकसंख्या वाढते.

ई) नगरीकरण -

शहरे ही पाहतुकीच्या भागांची केंद्रे असतात अशा ठिकाणी उद्योगधंदे व व्यापाराची प्रगती होते त्यामुळे लोकांना रोजगार मिळतो. शाळा, शिक्षण, आरोग्य, मनोरंजन इ. सोयी असतात. यामुळे लोक ग्रामीण भागातून शहरी भागात जाऊन राहतात अशा प्रकारे लोकांचे वास्तव्य स्थलांतर होऊ लागते म्हणजे नगरीकरणात नगरीकरण वाढू लागते.

उ) धार्मिक, राजकीय आणि सामाजिक घटक -

धार्मिक, राजकीय व सामाजिक घटकांचेही लोकसंख्येच्या वितरणावर कमी अधिक प्रमाणात परिणाम होतो उदा - धार्मिक दृष्ट्या स्वतःचे चर्चस्व सिद्ध करण्यासाठी प्रत्येक धर्माची स्पर्धा लागते यामुळेही लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम होतो व धार्मिक दृष्ट्या ह्म मानव स्वतःचे समाज तयार करून लोकसंख्येचे वितरण करतो. काही वेळा राजकीय घटकांचेही परिणाम लोकसंख्येवर होतात उदा - पुरग्रस्त, आपलीग्रस्त, भूकंपग्रस्त किंवा काही राजकीय अडचणी सुद्धा लोकसंख्येच्या वितरणावर प्रभाव पाडतात. सामाजिक दृष्ट्या सामाजिक बंधने, कुटुंब पद्धत, सामाजिक लढी, परंपरा, यांचाही लोकसंख्येवर परिणाम होतो.

नाम : दिवाज फिरोज पजाली.

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

55091

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Suppliment No. :

Roll No. :

Class :

BA/IT.

Signature
of
Supervisor

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

प्रश्न : लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करणारे घटक :-

प्रस्तावना :-

भूतकाळी लोकसंख्येची विभागणी अतिशय सादरी नाही. ती अत्यंत विषम स्वरूपाची आहे. सामान्यतः पृथ्वीचा ७०% भाग मानवविहीन आहे. २५% भाग लघुपच विरळ लोकवस्तीचा, तर २५% भाग लघुप वाट नव्ही असलेली आहे. निरनिराळे ठंड व देशांचा विचार करता तेथेही लोकसंख्येची विभागणी सादरी आढळत नाही. या प्रकारे जगात लोकसंख्येची विभागणी वितरणा समसमान नाही. याचे कारण म्हणजे लोकसंख्येच्या वितरणावर निरनिराळ्या घटकांचा परिणाम झालेला आहे. जेथे परिस्थिती अनुकूल आहे, तेथे लोकसंख्या अधिक आणि परिस्थिती प्रतिबुल आहे तेथे लोकसंख्या कमी आढळते.

• लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करणारे घटक :-

लोकसंख्येच्या वितरणावर भौगोलिक, आर्थिक, धार्मिक, राजकीय तसेच सामाजिक घटकांचा परिणाम होतो.

१) भौगोलिक घटक (प्राकृतिक घटक) :-

कोणत्याही प्रदेशातील लोकसंख्येच्या वितरणावर भौगोलिक घटकांचा प्रभाव पडतो. यात भूरचना, पाणी

पुरवठा, हवामान, जमिन व अग्निजन्यपत्ती या भौगोलिक घटकांचा समावेश होतो.

अ) स्वरचना (प्राकृतिक रचना - (Relief)) :-
स्वरचना किंवा प्राकृतिक रचनेचा लोकसंख्येच्या वितरणावर मोठा परिणाम होतो. पृथ्वीची स्वरचना सर्वत्र समान नाही. पृथ्वीचा काही भाग मैदानी आहे. या स्वरचनेचा लोकसंख्येच्या वितरणावर वेगवेगळ्या प्रकारे परिणाम झालेला आहे.

ii) पर्वत :- (Mountains)
पर्वतीय प्रदेशांची स्वरचना अतिशय मोठ्या असते. येथील परिसरामध्ये सतत जल उंची, तीव्र उताराने भाग. वाडकाडू जमिन, जंगल वगैरे प्रदेशांची दुर्गमता यामुळे पर्वतीय प्रदेशांत शेती, उद्योगांयदे व वास्तुकीय विकास झालेला नसतो. यामुळे पर्वतीय प्रदेशांत लोकसंख्या खूप कमी असते. उदा. हिमालय, रॉकी, अँडीज इत्यादी पर्वतीय प्रदेशांत पर्वतीय प्रदेशां मानवी वस्ती अशा पर्वतीय प्रदेशांत अग्निजेत सापडत असल्याने येथे थोडा आर्थिक विकास झालेला आहे. भारतातील मायामध्य पर्वतीय प्रदेशांत अग्निजेत त, तर उत्तर अमेरिकेतील ओप्लेशियन पर्वतीय प्रदेशात दगडी कोयला सापडतो.

ii) पठार (Plateaus) :-
पठारी प्रदेशात मानवी जीवनास अनुकूल नसतात. पठारी प्रदेश दुर्गम असतात. या भागाच्या उत्तर भागाशी कारण संबंध नसतो. यामुळे पठारवर लोकसंख्या कमी असते. उदा. तिबेटचे पठार. मात्र काही पठारावरील कृषीकृषि जमिनिमुळे तेथे शेती व उद्योगांयद्यांचा विकास झालेला आहे. उदा. भारताचे दख्खनचे पठार व उत्तर अमेरिकेतील कोलंबियाचे पठार. काही पठारावर अग्निजेत सापडतात.

iii) मैदान (Plains) :-

पर्वतीय व पठारी प्रदेशाच्या मानाने मैदानी प्रदेशात जास्त लोकसंख्या उगाडवते. मैदानी प्रदेशात सुपेक, जमिनीमुळे सैलदाऱ्यांचे व इतर कृषीमालाचे उत्पादन होतात. कृषी कच्चा मालामुळे मैदानी प्रदेशात उद्योगांयंद्यांचा विकास होतो. सपाट प्रदेशामुळे येथे पक्के रस्ते व रेल्वे मार्गांची प्रगती होत असल्याने व्यापारी प्रगती होते. उदा. उत्तर भारताचे मैदान. संयुक्त संस्थानातील किनारवर्ती मैदाने चीनच्या पूर्वेकडील किनारी मैदाने इत्यादी मैदानी प्रदेशांचे महत्त्व पाहता प्राचीन संस्कृतींच्या मैदानी प्रदेशात विकास झालेला साळवतो. उदा. भारतीय, चिनी व इजिप्तशीथन संस्कृती. परंतु काही मैदाने लोकवस्तीस प्रतिकूल असल्याने येथे अत्यंत कमी लोकसंख्या आढळते.

iv) समुद्र किनारे (Sev coasts) :-

समुद्र किनाऱ्याला मानवीदृष्ट्या खूप महत्त्व आहे. किनाऱ्याजवळ थोडी शेती होते. तेथे सात व नारळांचे उत्पादन होते. किनाऱ्याजवळ मासेमारी चालते. शिवाय किनारा दंबूद संस्थाने तेथे बंदराचा विकास होऊन व्यापाराची प्रगती होते. किनाऱ्याचे महत्त्व पाहता जागातील मोठी शहरे किनाऱ्याजवळ स्थापन झालेली आहेत. त्यामुळे किनाऱ्याजवळ लोकसंख्येची घनता जास्त आढळते.

v) प्रदेशाची उंची (Altitude) :-

प्रदेशाच्या उंचीचाही लोकसंख्येवर प्रभाव पडतो. कमी उंचीच्या भागात हवामान मानवी जीवनास अनुकूल असते. त्यामुळे मैदानी प्रदेशात लोकवस्ती जास्त असते. येथे लोकसंख्येची घनता जास्त आढळते. याउलट जास्त उंचीच्या भागात थंड हवामानामुळे लोकवस्ती तिरक असते. अतिउंचीच्या भागात वर मानवी वस्त्या नसतात. प्रतिकूल हवामानाबरोबर येथे हाणवायू अतिशय विरळ नसतात. प्रतिकूल हवामानाबरोबर येथे हाणवायू अतिशय विरळ

असतो. याचाही परिणाम लोकवस्तीवर होतो म्हणून हिमालय व जमातीत स्तर पर्वतीय क्षेत्रांत जास्त वंचीव वस्ती आढळत नाही.

ब) पाणीपुरवठा (Supply of water):

पाण्याचा लोकसंख्येच्या विभागणीवर फार परिणाम होतो. मानवी जीवनात पाण्याला अत्यंत महत्त्व द्यात आहे. माणसाला केवळ पिण्यासाठीच पाणी लागते असे नसून शेती - उद्योगांमध्ये इत्यादीसाठीही पाणी लागते. यासाठी मुख्य पाणी उपलब्ध असलेल्या ठिकाणी वस्ती करून राहते. नद्यांतून पाण्याचा मोठ्या प्रमाणात पुरवठा होतो. त्यामुळे नद्यांच्या ओऱ्यात दाट लोकवस्ती असते. या भागात लोकसंख्येची घनता खूप असते.

उदा. भारतातील गंगा, सिंधु, यमुना, चिनाब, ब्रह्मपुत्र इत्यादी नद्यांची ओऱ्यात लोकसंख्येची घनता जास्त आहे. पाण्याचा उपलब्धतेचा परिणाम कोरड्या स्वामानाच्या प्रदेशात स्पष्टपणे दिसून येतो. शुष्क प्रदेशात पाण्याचे दुर्भिक्ष असते. त्यामुळे शुष्क प्रदेशात लोकसंख्या अत्यंत कमी असते. शुष्क प्रदेशात लोकसंख्या अत्यंत कमी असते.

क) हवामान (Climate):

हवामानाचा लोकसंख्येच्या वितरणावर फार मोठा प्रभाव पडतो. जेथे आवश्यक तेवढे तापमान आणि पुरेसा पाऊस पडतो अशा अनुकूल हवामानाच्या प्रदेशात लोकवस्ती जास्त असते. येथे शेती, उद्योगांमध्ये वाहतुकीच्या पार इत्यादींचा मोठा विकास होतो. त्यामुळे अशा प्रदेशांत लोकसंख्या घनता असते. उदा. भारतातील मेळमरी, चीनमधील वूमध्यसागरी व पश्चिम युरोपीय हवामानाचे प्रदेश.

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Suppliment No. :

Roll No. :

Class :

Signature
of
Supervisor

Subject :

Test/Tutorial No. :

Div. :

प्रतिकूल हवामानाच्या प्रदेष्टात. मात्र लोकवस्ती कमी असते. अशा भागात शेती, उद्योगधंदे, व्यापार इत्यादींचा विकास होत नाही. येथे उपजीविकेची साधने कमी असतात. त्यामुळे अशा भागात लोकसंख्येची घनता कमी असते. उदा. मोरामी. गळवेटी व कुड्डा हवामानाचे प्रदेश. गळवेटी प्रदेशात अयेंकरा उळमा व पाव्याची टेंचाई त्यामुळे लोकसंख्या घुपच तुस्तक असते. येथील व पाव्याची

3) मृदा (Soil)

मृदा किंवा जमीन हा देखील लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करणारा एक प्रभावी घटक आहे. जमिनीवर शेतीची लागती असताना असते. जेथे सुपीक जमीन असते तेथे शेतीचा विकास होतो. अशा प्रदेशात अन्नधान्य व इतर कृषी मालाचे मोठ्या प्रमाणात उत्पादन होते. नद्यांच्या ओऱ्यात गावांची सुपीक जमीन असते. म्हणून नद्यांच्या ओऱ्यात शेती आणि शेतीमालावर आधारित उद्योगांचा विकास होतो. त्यामुळे नद्यांच्या ओऱ्यात लोकसंख्येची घनता जास्त असते. उदा. गंगेत सिंधु व यांग्सासिङ्ग इत्यादी नदी ओरी

६) अनिजे व कुर्जी साधने :

अनिजे व कुर्जी साधने चांना व
महत्वा मोटे . अशुद्ध लोखंड , मंगलधातू , बॉक्सिट , तांबे . इ .
महत्वाची अनिजे असून व्हाडी कोव्सा , अनिज तेन ही महत्वाची
कुर्जीसाधने आहेत . येथे अनिजे व कुर्जी साधने विपुल प्रमाणात
असतात तेथे आणकाम आणि व्यवसायात विकस होतो .
अशा आगात लोकसंख्या जास्त असते . उदा . भारतीय
कि विहार , झारखंड , प . बंगाल , जर्मनीतील फ्रु हे देश इ .
प्रतिकूल हवामानाचा लोकसंख्येवर परिणाम होतो . परंतु
अशा प्रदेशात अनिजे सापडत असली व त्यांचे उत्खनन होत
असेल तर तेथे लोकवस्ती होते . उदा . ऑस्ट्रेलियात कोन व
अरेबियात अनिज तेल सापडते . प्रत्यक्षात येथील हवामान
उष्ण व कोरडे आहे , परंतु येथे आणकामामुळे लोकसंख्या
जास्त आढळते .

क) नैयर्गिक वनस्पती (जंगले) :

जंगलाने व्यापलेल्या प्रदेशात मानवी वस्त्या
नसतात ज्या असतात ज्या अर्थात विरळ असतात . त्यामुळे
जंगलव्याप्त प्रदेशात लोकसंख्येची घनता कमी असते .
परंतु मानवी जीवनात जंगलांना महत्त्व आहे . जंगलावर
लावूड कटि फर्निचर , लंगडा , कागद इत्यादी उद्योग
अवलंबून असतात . म्हणून विशेषतः आर्थिकदृष्ट्या
महत्वाच्या जंगलात व त्या परिसरात थोडी वस्ती आढळते
येथे लोकसंख्येची घनताही थोडी जास्त असते उदा .
यमशीतोष्ण जंगलाचे प्रदेश

ख) आर्थिक दृष्टक :
भौगोलिक दृष्टकांमार्गे लोकसंख्येच्या
वितरणावर आर्थिक दृष्टकांचा परिणाम होतो . आर्थिक
दृष्टकांमध्ये वाहतुकीची साधने आणि उत्खनन
औद्योगिक शक्ती , जलसिंचनाची साधने नागरीकरण हे
दृष्टक प्रमुख आहेत .

ब) वास्तुकीची साधने

कोणत्याही प्रदेशात किंवा देशात

लोकरांबाबतच्या वितरणात वास्तुकीच्या साधनांना महत्त्व असते. यात पक्के रस्ते, लोहमार्ग व जलमार्ग यांचा समावेश होतो. वास्तुकीच्या मागील एका आगातुन दुसऱ्या आगात युल्लेतेने जाता येते त्यामुळे लोकांना निरनिशब्दा ठिकाणी पोहचण्यात येते. प्रवाशांच्या वास्तुकी वरोवर वास्तुकीच्या मागील धान्य कच्चा माल व वनिजांची वास्तुक होते. त्यामुळे शेती, उद्योगधंदे, व्यापार व पर्यटनाच्या विकासात चालना मिळते.

घ) खनिजे व ऊर्जा साधनांचे उत्खनन

खनिजे व ऊर्जा साधने महत्वाची होत. मात्र केवळ खनिजे व ऊर्जा साधनांची उपलब्धता महत्वाची नसते. जोपर्यंत ती सुगम्य असतात तोपर्यंत ती नैसर्गिक संपत्ती साधने असतात. उत्खनन झाल्यावर त्यांचे आर्थिक घटकात कपातर होते. म्हणून त्यांचे उत्खनन महत्वाचे असते. खनिजांच्या उत्खननाने आणकाम व उद्योगधंद्याची प्रगती होते.

क) औद्योगिक विकास

जेथे निरनिशब्दा उद्योगांचा विकास होतो तेथे मजुरांची गरज असते. अशा ठिकाणी येोजगार मिळता त्यामुळे निरनिशब्दा आगातील लोक औद्योगिक क्षेत्रात जाऊन राहतात. त्यामुळे अशा आगात लोकरांबाबतची घनता जास्त असते. उदा. - पश्चिम बंगाल, बिहार, मेट्रॉपॉलिटनमधील मॅन्चेस्टर क्षेत्र. जमिनीतील फुड प्रवेश व.

ड) जलसिंचनाची साधने

जलसिंचनाच्या साधनांत धरणे, कालवे, तलाव, प्रमुख मोहत्र जेथे या साधनांची प्रगती होते. तेथे शेतीचा विकास होऊन अन्नधान्य व इतर

कृषिमानाचे मोठ्या प्रमाणात उत्पादन होऊ लागले. अशा
प्रदेशात कृषिमानावर आधारित व्यवसायांचा विकास होतो.
भारतात पंजाब व हरियाणात सतलजचे खोरे, व
गजित मधील नरिं नदीच्या खोऱ्यात जनसंख्येच्या सोडिमुळे
तेथे लोकसंख्या जास्त आहे.

३) नागरीकरण :-

शहरी ही वास्तुकीच्या मार्गची केंद्रे असतात
अशा ठिकाणी उद्योगधंदे व व्यापारची प्रगती होते.
त्यामुळे लोकांना शेजगार मिळते. शहरात शिक्षण, आरोग्य
सुतोरंजन व सोई असतात त्यामुळे लोक ग्रामीण भागातून
शहरात जाऊन राहतात. अशा प्रकारे शहराकडे लोकांचे
स्थलांतर होऊ तेथील लोकसंख्या वाढते. मुंबई, कोलकाता
लंडन इ. लोकसंख्या जास्त आहेत.

३) धार्मिक, राजकीय व सामाजिक घटक :-

धार्मिक, राजकीय व सामाजिक घटकांचाही लोकांचे
अपेक्षा वितरणावर कमी-अधिक परिणाम होतो. उदा.
मुस्लिम समाजात एकपेक्षा जास्त विवाह करणे व
हिंदू धर्मात लग्न करणे करणाऱ्यांची प्रत्यत त्यामुळे
लोकसंख्या वाढते त्याचप्रमाणे धार्मिक महत्त्व प्राप्त
शहरांच्या हरिद्वार, मथुरा, काशी, तिरुपती यासारख्या
ठिकाणी शिशुक व आश्रित येऊन राहतात.
त्यामुळे त्या ठिकाणाची लोकसंख्या वाढते व सामाजिक
बंदने, कुटुंबाच्या आकारात आणि सामाजिक रूढी
त्यांच्याही लोकसंख्येवर परिणाम होतो.

सारांश :- अशा प्रकारे लोकसंख्येचे वितरण सगळीकडे
सारखे वाटत नाही. यामध्ये विविधता आढळून
येते. भौगोलिक, धार्मिक, सामाजिक आणि राजकीय
प्रकारचे विविध घटक लोकसंख्येच्या वितरणावर
परिणाम करत असतात.

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)**SUPPLIMENT**

Suppliment No. :

Roll No. :

Class :

Signature
of
Supervisor

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

► लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करणारे घटक :-

प्रस्तावना :-

भूतळावर लोकसंख्येची विभागणी सारखी नाही. ती अत्यंत विषम स्वरूपाची आहे. सामान्यतः पृथ्वीवरील ५०% भाग हा मानवविरहित आहे. त्यात २५% भाग हा सुपथ विरल लोकवस्तीच्या तर २५% भाग हा अतिशय दाट वस्ती असलेला आहे. निरनिराळे खंड व देशांचा विचार करता लोकसंख्येचे वितरण असमान आहे. याचे कारण म्हणजे लोकसंख्येच्या वितरणावर निरनिराळ्या घटकांचा परिणाम झालेला आहे. ज्या प्रदेशात मानवी वस्तीस अनुकूल परिस्थिती असते अशा प्रदेशात दाट लोकसंख्या आढळते. याउलट ज्या प्रदेशात मानवी वस्तीला फारशी अनुकूल परिस्थिती नसते अशा प्रदेशात विरल लोकवस्ती आढळते. लोकसंख्येचे वितरण कोणत्याही एका घटकामुळे होत नसते.

० लोकसंख्या वितरणावर परिणाम करणारे घटक -

अ) प्राकृतिक घटक

७ प्राकृतिक रचना किंवा भुरूपे : सपाट प्रदेशांतील अत्यंत उपयुक्त ठरतो. तेथे शेतीसाठी कानवे/काढणे करते न्यास करणे, मोहमार्ग

वांघणे अशी कामे करणे सोपे जाते; म्हणून सपाट मैदानी प्रदेशाचे शेती व कारखाने विकसित होतात. त्यामुळे सपाट मैदानी प्रदेशात दाट लोकवस्ती असते. उदा. नाईन, मिसिसिपी थोडक्यात, प्राकृतिक रचनेचा विचार करता, सपाट मैदानी प्रदेशात लोकसंख्या जास्त, तर तीव्र उताराच्या डोंगराळ पर्वतीय प्रदेशात लोकसंख्या कमी आढळते.

२) हवामान :- हवामानाचा परिणाम विशेषकरून लोकसंख्येच्या घनतेवर होतो. अतिशय प्रतिकूल हवामान असलेले अतिउष्ण, अतिथंड, अति पावसाचे किंवा अति कोरड्या प्रदेशात लोकसंख्या विरळ असते. कारण असे प्रदेश लोकवस्तीला अनुकूल नसतात. उदा. सैबेरिया, अंटार्क्टिका यांसारख्या अतिथंड हवामान असलेल्या प्रदेशात लोकवस्ती आढळत नाही. सहारा, कलहारी यांसारख्या कोरड्या आणि अतिउष्ण वाळवंटी प्रदेशातही विरळ लोकवस्ती आढळते. याउलट जेथे ऋतूमानाप्रमाणे हवामान कारसे बदलत नाही अशा सम उष्ण हवामान असलेल्या समशीतोष्ण प्रदेशात, तसेच मान्सून हवामानाच्या प्रदेशात दाट लोकवस्ती आढळते.

३) पाण्याची उपलब्धता :- मानवी वसाहत निर्माण होण्यासाठी अत्यंत आवश्यक असलेल्या घटक म्हणजे पाणी होय. मानव, प्राणी व वनस्पती हे पाण्यावाचून जगू शकत नाही. थोडक्यात, जेथे पुरेसाच नियमित पाणीपुरवठा असतो अशा प्रदेशात दाट लोकवस्ती असते. नद्यांची खोरे तसेच किनारपट्टी प्रदेश नद्यांच्या मैदानी प्रदेश येथे दाट लोकवस्ती आढळून येते. भारतीय गंगा, यमुना नदींचा प्रदेश किंवा हिरवळीच्या प्रदेशात जेथे पाणी उपलब्ध असते तेथे लोकसंख्या केंद्रित झालेली आढळून येते.

४) मृदा :- मानवाची अन्नाची प्राथमिक गरज ही प्रामुख्याने बोली उत्पादना- लून भागवली जाते आणि बोली ही मुख्यतः मृदेच्या सुपीकतेवर अवलंबून असते. नद्यांच्या खोऱ्यातील गाळाच्या सुपीक जमिनीत बोली चांगली होते. म्हणूनच ईजिप्तमधील नाईल, भारतातील गंगा, यमुना तसेच मिसिसिपी या नद्यांची पुरमैदाने येथे लोकसंख्या अतिशय दाढीने केंद्रित झालेली आढळून येते. थारवाय रेगूर किंवा काळी मृदा असलेले प्रदेश तसेच अग्निजन्य खडकापासून तयार झालेल्या मृदेत संपन्न बोली होते. म्हणून

येथे लोकसंख्या केंद्रित झालेली दिसून येते.

नैसर्गिक वने :- आतिदाट वनांच्या प्रदेशात लोकसंख्येची घनता कमी असते. विषुववृत्तीय वने आतिदाट दाट असल्यामुळे तेथे अत्यंत विरळ लोकवस्ती आढळते उदा. अमेझॉनचे खोरे, काँगो नदीचे खोरे

प्रदेशाची सुगमता :- ज्या प्रदेशात माणसाने साट्यासटजी ये-जा करणे शक्य असते अशा सपाट मैदानी व किनारपट्टीच्या प्रदेशात लोकसंख्या अधिक असते. याउलट ज्या प्रदेशात ये-जा करणे कठिण असते अशा डोंगराळ व दुर्गम प्रदेशात लोकवस्ती कमी असते.

प्रदेशाचे सापेक्ष स्थान :- लोकसंख्या वितरणावर त्या क्षेत्राचे किंवा प्रदेशाचे सापेक्ष स्थान हा घटकही महत्त्वाचा ठरतो. काही प्रदेश बेटांवर असतात. काही प्रदेशांना द्वीपकल्पीय स्थान असते, तर काही देश हे पूर्णतः खंडांतर्गत असतात. याचाही परिणाम लोकसंख्येच्या वितरणावर होतो. बेटांच्या स्थानांमुळे आंतरराष्ट्रीय संगीत प्राप्त होते. साहजिकच तेथे लोकसंख्येचे केंद्रीकरण आढळते उदा. इंग्लंड, जपान.

अनिजसंपत्ती किंवा भूगर्भ स्थान :- पृथ्वीच्या भूकवचांमधील अद्भुत मानवाला उपयोगी अशी अनेक अनिजे सापडतात. ही अनिजे मिळवण्यासाठी खाणींच्या जवळपास लोकवस्ती आढळून येते. जगाच्या काही भागात अन्य भौगोलिक घटक प्रतिकूल असूनही केवळ अनिज संपत्तीमुळे तेथे लोकसंख्येचे केंद्रीकरण झालेले दिसते.

व्यर्थार्थिक घटक
श्र्मती :- अतः व जनसिंचन यांच्या वापर केल्याने श्र्मतीच्या उत्पादनात वाढ होते. त्यावर अधिक लोकसंख्या पोसली जाऊ शकते. श्र्मतीचे प्रकार, पीक पद्धत, भागवडीची पद्धत आणि वैशिष्टपूर्ण लोकसंख्या वितरणावर परिणाम होत असतो.

२) खाणकाम:- चांगल्या प्रतीच्या खनिजांची उपलब्धता असलेल्या क्षेत्रांमध्ये उद्योग केंद्रित होतात. खाणकाम आणि उद्योग या व्यक्ती सायामुळे या प्रदेशात रोजगार निर्मिती होते. अशा उद्योगांना लागणाऱ्या कुशल अकुशल कामगारांच्या वस्त्या अशा परिसरात वाढतात, असे प्रदेश दाट लोकसंख्येचे बनतात. काही खनिजांचे मुख्य पर्वदे जास्त असते की, विषम नैसर्गिक परिस्थिती असताना देखील अशा प्रदेशांत खनिजांचे उत्पादन घेतले जाते. उदा. ऑस्ट्रेलियातील वाल्वर्टी प्रदेशातील सोन्याच्या खाणीचा प्रदेश.

३) वाहतूक :- वाहतूक आणि महामार्गांमुळेही अशा प्रदेशांमध्ये जाण्या-येण्यास सुनभता असते. त्यामुळे लोकसंख्येची घनता वाढते. याउलट जर जाण्या-येण्यास कण्ट, वेळ व पैसा अधिक लागत असेल तर अशा प्रदेशांत लोकसंख्येची घनता कमी असते. सागरी वाहतुकीमुळे नवनीन भूमींचा शोध लागला. बंदरांचा विकास होऊन व्यापारसंचालना मिलाती. तिथे लोकसंख्या वाढली. सुवेश काळालाच्या बांधकामामुळे कच्चा मालाची आणि उत्पादित वस्तूंची देवाण-घेवाण किफायतशीर झाली. सागरी वाहतुकीमुळे किनारी प्रदेशांत लोकसंख्या एकवटलेली दिसते. भारताचे पूर्व आणि पश्चिमी किनारी प्रदेश तसेच अमेरिकेच्या संयुक्त संस्थानांचा पूर्व आणि पश्चिमी किनारी प्रदेश ही याची उदाहरणे आहेत.

४) नागरीकरण :- उद्योगधंद्यांच्या विकासामुळे छोटी मोठी शहरे विकसित होतात. वाढत्या लोकसंख्येच्या गरजा भागवण्यासाठी वाहतूक वाहतूक, व्यापार व इतर सेवा देणाऱ्या तृतीयक व्यवसायांमध्ये वाढ होते. नगरांमध्ये असणाऱ्या रोजगाराच्या संधी, चांगली वाहतूक व्यवस्था, शिक्षण व आरोग्याच्या दर्जेदार सोयी यांमुळे जगातील अनेक प्रदेशांत नागरी वस्त्यांचे अत्यंत पट्टे आढळतात. उदा. बृहन्मुंबई.

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साबुळे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

55154

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Suppliment No. :

Roll No. :

Class :

Signature
of
Supervisor

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

३) राजकीय दृष्टक व शासकीय दोरणे : वरील सर्वधटकांशिवाय शासनाच्या विविध दोरणांचा परिणाम लोकसंख्येचे वितरण व घनतेवर होतो. शासनाच्या दोरणामुळे एखाद्या प्रदेशात लोकसंख्येचे केंद्रीकरण किंवा विकेंद्रीकरण होऊ शकते उदा. सैबेरिया या अतिविषम हवा. मानाच्या प्रदेशात स्थलांतरित होणाऱ्या नागरिकांना शासनाने विशेष भत्ते व इतर जीवनावश्यक सुविधा देऊ केव्याने रशियाच्या या भागात झाला लोकसंख्येचे स्थलांतर होताना दिसते. जपानच्या लोकसंख्येपैकी एक तृतीयांश लोक त्या देशातील टोकियो शहरात राहतात. त्यामुळे तेथील सरकार लोकांना टोकियो सोडव्यासाठी प्रोत्साहन स्वरुप पैसे देऊ करत आहे.

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature
of
Supervisor

Name : Rudra Shekhar Prabhavale
Supplement No. :

Subject : लोकसंख्या भूगोल

Roll No. :

Test / Tutorial No. : [Population Geography]

Class :

B.A. III.

Div. :

प्र. लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करणारे घटक.

प्रस्तावना :-

भूतलावर लोकसंख्येची विभागणी अर्पित आश्चर्यी नाही. ती मानवविशेषी स्वरूपाची आहे. सामान्यतः पृथ्वीचा ५०% भाग हा माणवाने व्यापला आहे. त्यामध्ये २५% भाग हा खूपच पिवर लोकवस्तीचा तर २५% हा खूपच दट वस्तीचा आहे. क्षेत्राच्या देवाचा विचार केल्यास लोकसंख्या ही मुकसारखी आढळून येत नाही. या प्रमाणेच लोकसंख्येचे प्रमाण हे असमान आहे. जेथे लोकसंख्या अनुकूल आहे तेथे लोकसंख्या अधिक आणि जिथे लोकसंख्या परिस्थिती प्रतिकूल तेथे लोकसंख्या कमी.

* लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करणारे घटक :-

लोकसंख्या वितरणावर भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक, तसेच अजकबेचे घटकचा परिणाम होतो.

• भौगोलिक घटक : प्राकृतिक घटक

कोणत्याही प्रदेशातील लोकसंख्येच्या वितरणावर भौगोलिक घटकाचा परिणाम होतो. उदा. पाणी पुरवठा, जमीन, हवा-

हवामान, भूस्वचना व खनिजसंपत्ती या भौगोलिक घटकां समावेष्टा होती.

१. भूस्वचना :-

भूस्वचनेचा नोंदसंख्येच्या वितरणावर मोठा परिणाम होतो. पृथ्वीची भूस्वचना सर्पित मुकसारखी असून समान नाही. पृथ्वीचा काही भाग पठारी काही पर्वतीय तर काही भाग मैदानी आहे. याचा भू-भागावर वेगवेगळ्या पद्धतिने परीनाम होतो. व झालेला आहे.

ii पर्वत :-

पर्वतीय प्रदेशाची भूस्वचना अतिशय ओझडखोवड असते. येथील जास्त उंची, तीव्र उतारचे भाग, खडकाळ जमीन जंगले व प्रदेशाची दुर्गमता यामुळे पर्वतीय प्रदेशात शेती, अर्थयोगदाने व पाहतूकीचा विकास झालेला नसतो. याच कारणांमुळे पर्वतीय प्रदेशात लोकसंख्या कमी असते. उदा. हिमालय, रॉकी, अँडीज इ.

पर्वतीय प्रदेशा माणवास खवस्तीसही प्रतिकूल असेल तरी काही पर्वतीय प्रदेशात माणवी वस्ती आढळते. आश्या पर्वतीय प्रदेशात खनिजे सापडत असल्याने येथे थोडा आर्थिक विकास झालेला आहे. उदा - भारतामधील आसामच्या पर्वतावर खनिजतेल, तार अख्तर अमेरिकेतील अँड्रेशियन पर्वतीय प्रदेशात दगडी कोळसा सापडतो.

iii पठार :-

पठारी प्रदेशा देखील माणव जीवनास अनुकूल नसताना पठारी प्रदेशा दुर्गम असतात. या भागाचा उत्तर भागाशी जास्त संबंध नसतो म्हणून त्या ठिकाणी लोकसंख्या कमी असते. (उदा. तिबेटचे पठार).

मात्र काही पठारांमधील सुपीक जमीनीमुळे येथे

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)**SUPPLIMENT**Signature
of
Supervisor

Suppliment No. :

Subject :

Roll No. :

Test / Tutorial No. :

Class :

Div. :

द्विती व उद्योगधंद्याचा विकास झालेला आहे. उदा. भारताचे
दख्खन चे पठार व अमेरिकेतील कोलंबियाचे पठार
ज्याही पठारावर जमिनी सापडतात आखा पठारी भागात
आर्थिक विकास झालेला आहे.
उदा. दक्षिण आफ्रिकेच्या पठारावर लोक वस्ती आढळते.

iii) मैदाने :-

पर्वतीय व पठारी प्रदेशाच्या मानाने मैदानी प्रदेशात
लोकसंख्या जास्त प्रमाणात आढळते. मैदानी प्रदेशात
खुपीत जमिनीमुळे अन्न-धान्याचे व इतर कृषी मालाचे उत्पादन
होते. कृषी च्या कच्चा मालामुळे मैदानी प्रदेशात उद्योगधंद्या
चा विकास होतो. सापाट प्रदेशामुळे येथे पक्के रस्ते व
रेल्वे मार्गासारखी प्रगती होते. व याच मुळे व्यापाराची
प्रगती होते. उदा. उत्तर भारताचे मैदान, संयुक्त संस्थाना
मधील किनारवर्ती मैदाने. मैदानी प्रदेशाचे महत्त्व घेता.
प्राचीन संस्कृतीच्या मैदानी प्रदेशात विकास झालेला आढळतो.
उदा. भारतीय, चीन, इजिप्तशीयन संस्कृती, परंतु कधी
मैदाने लोकवस्ती प्रतीकूल असल्याने येथे अत्यंत कमी
लोकसंख्या आढळून येते. उदा. साहारा व दुडसाची मैदाने.
साहारा मध्ये अथकुर तापमान व पाण्याच्या दुर्मिद्ध
आणि दुडू येथे अतिबाय थंड हवामान.

iv] समुद्र किनारे :-

समुद्र किनाऱ्याला मानणी दृष्ट्या खूप महत्त्व आहे. किनाऱ्याजवळ छोटी होतील तेथे भात व मासेमारी उत्पादन होते. किनाऱ्याजवळ मासेमारी चालते. शिवाय किनाऱ्या वंतूर असल्यास तेथे बहुशऱ्या विकास होतो व व्यापाऱ्यांची प्रगती होते. किनाऱ्याचे महत्त्व पाहता गागातील काही मोठे शहरे हि किनाऱ्या वर स्थापन झालेली आहेत. त्यामुळे किनाऱ्यावर लोकसंख्येची घनता जास्त आढळते.

v] प्रदेशाची उंची :-

प्रदेशाच्या उंचीवरून लोकांसंख्येवर प्रभाव पडतो. कमी उंचीच्या प्रदेशात माणसास हवामान हे अनुकूल असते. त्यामुळे मैदानी लोकां प्रदेशात लोकवस्ती जास्त असते. येथे लोकसंख्येची घनता जास्त आढळते. याकडून जास्त उंचीच्या भागात थंड हवेमुळे लोकवस्ती कमी असते. अतिउंचीच्या भागात तर माणवी वस्त्या नसतात. प्रतिकूल हवामानाविषयी येथे प्राणवायू अतीशय विषळ असतो. याचा ही परिणाम लोकवस्तीवर होतो. म्हणून हिमाचल व जगातील इतर पर्वतीय क्षेत्रांत जास्त उंचीवर वस्ती आढळत नाही.

vi] पाणी पुरवठा :-

पाण्याचा लोकसंख्येच्या विभागणीवर फार मोठा परिणाम होतो. माणवी जीवनात पाण्याला अत्यंत महत्त्वचे स्थान आहे. माणसांना केवळ पीण्यासाठीच पाणी लागते असे, नसून त्याला खेती, उद्योगधंदे इ. खाठीही पाणी हे लागते. त्यामुळे मनुष्या पाणी असलेल्या ठिकाणीच वस्ती करून राहतो. नद्यांच्या माध्यमातून पाण्याचा मोठ्या प्रमाणात पुरवठा होतो. म्हणून नद्यांच्या आग्यात हाट लोकवस्ती आढळते.

पाण्याच्या उपलब्धतेचा परिणाम कोरक्या हवामानाच्या प्रेक्षात स्पष्टपणे दिसून येतो. शुष्क प्रदेशात पाण्याचे दुर्भिक्ष्य असते. त्यामध्ये शुष्क प्रदेशात लोकसंख्या ही कमी असते. शुष्क प्रदेशात जेथे पाणी उपलब्ध असते. आशा भागात जेथे लोकवस्ती असते.

उदा. जगित्प मधील नदीचे खोरे.

ब हवामान :-

हवामानाच्या लोकसंख्येच्या वितरणावर फार मोठा प्रभाव पडतो. जेथे आवश्यक तेवढेच तापमान आणि पुरेसा पाऊस पडतो. अशा अनुकूल हवामानाच्या प्रदेशात लोकसंख्या जास्त असते. तेथे शेती, उद्योगधंदे, व्यापार, वास्तूक इ. मोठा विकास होतो. त्यामुळे आशा प्रदेशात लोकसंख्येची घनता असते.

उदा. मोसमी, चीनसदृश्य, भूमध्यसागरी, व पश्चिम युरोपीयन हवामानाचे प्रदेश.

प्रतिकूल हवामानाच्या प्रदेशात मात्र लोकवस्ती ही कमी असते. उदा. आशा भागात शेती, उद्योगधंदे, व्यापार

~~ही स्थिति~~ : इ. विकास होत नाही. येथे घनता अत्यंत कमी असते. उदा. मोसमी, वाळवंटी, व टुंड्रा हवामानाचे प्रदेश. वाळवंटी प्रदेशात मधेकर तापमान व पाण्याची कमिती यामुळे लोकसंख्या ही खूपच विरळ असते.

क मृदा :-

मृदा किंवा जमीन ही देखील लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करणारा एक प्रभावी घटक आहे. जमिनीवर शेतीचे प्रगती, अवलंबून असते. जेथे सुपीक जमीन असते. जेथे शेतीचा विकास होतो. आशा प्रदेशात अन्नधान्याचे व कृषी मालाचे मोठ्या प्रमाणात उत्पादन होते. नद्यांच्या खोऱ्यात गावांची सुपीक जमिण असते. म्हणून नद्यांच्या खोऱ्यात शेती आणि शेतीमात्रावर आधारित उद्योगाचा विकास होतो.

त्यामुळे नदयोच्या खोऱ्यात लोकसंख्या ची घनता जास्त आहे.
उदा. गंगा, सिंधु, यांग्त्सिकुंग इ. नदीचे खोऱे

७. खनिजे व ऊर्जा साधने :

खनिजे व ऊर्जा साधने यांना खूप महत्त्व आहे. अशुद्ध मोथंड, मंगलधातू, लाकडाईड, तांबे इ. महत्त्वाची खनिजे. असून दगडी कोळसा, खनिजतेल ही महत्त्वाची ऊर्जा साधने आहेत. जेथे खनिज व ऊर्जा साधने विपुल प्रमाणात असतात तेथे खानकाम व उद्योगाचा विकास होतो. आशा भागात लोकसंख्या जास्त असते.
उदा. भारतातील बिहार, आंध्रप्रदेश, पंजाब, जमिनीतील दूर प्रदेसा. इ. प्रदेशात निरनिशब्दी खनिजे सापडतात. त्यामुळे या प्रदेशात लोकसंख्येची घनता जास्त आहे.

प्रतिकूल हवामानाचा लोकसंख्येवर परिणाम होतो पण. आशा प्रदेशात खनिजे सापडत असतील व त्याचे उत्खनन होत असेल तर तेथे लोकवस्ती होईल.
उदा. ऑस्ट्रेलियात सोने व उरेबियात खनिज तेल सापडते. प्रत्येकात येथील हवामन उष्ण व कोरडे आहे. पण तेथे खानकामामुळे लोकसंख्या जास्त आढळते.

८. नैसर्गिक वनस्पती [जंगले] :

माणवी वस्त्या असतात. ज्या असतात त्या अंत्यात विरह्य असतात. त्यामुळे जंगल व्याप्त प्रदेशात लोकसंख्येची घनता कमी असते. परंतु माणवी जीवनात जंगलाना महत्त्व आहे. जंगलामधून लाकूड कापई, फर्निचर तयार करावे. उद्योगी उद्योगी अवलंबून असतात. म्हणून उर्ध्वपक्ष्या. महत्त्वाच्या जंगलात थोडी वस्ती आढळते. येथे लोकसंख्येची घनता थोडी जास्त असते.

उदा. समशीतोष्ण जंगलाचे प्रदेश.

आर्थिक दृष्टी :-

भौगोलीक दृष्टीक प्रमाणेच लोकसंख्येवर अधिक प्रचुचा देखील परिणाम होतो. आर्थिक दृष्टीमध्ये वस्तुकीची साधने, खनिजाचे उत्खनन, औद्योगिक प्रगती, जमीनसंवर्धन साधने, नागरिकरण हे दृष्टी प्रमुख आहेत.

अ) वस्तुकीची साधने :-

कोणत्याही प्रदेशात किंवा देशात लोकसंख्येच्या विस्तारात वस्तुकीच्या साधनांना महत्त्व असते. यात पक्के रस्ते, लोहमार्ग, जलमार्ग यांचा समावेश होतो. वस्तुकीच्या मार्गांमुळे हुका भागावरून दुसरीकडे सहजतेने जात ला येते. त्यामुळे लोकाना निरनिराळ्या ठिकाणी पोहचता येते. प्रवाश्याच्या वस्तुकीबरोबर वस्तुकीच्या मार्गांनी दारू, कच्चा माल, व खनिजाची वस्तुही येते. त्यामुळे शेती, उद्योगधंदे, व्यापार व पर्यटन विकासांना चाळना मिळते. वस्तुकीच्या साधनांच्या वापरा मुळे शहरांची प्रगती होते.

ब) खनिज व उर्जा साधनांची उत्खनन :-

खनिज व उर्जा साधने महत्त्वाची आहेत. मात्र केवळ खनिज व उर्जा साधनांची उत्खननता महत्त्वाची नसते जी पर्यंत ती भूगर्भास असतात. उत्खनन झाल्या पर त्याचे आर्थिक दृष्टीकत फायदा होतो. म्हणून त्याचे उत्खनन महत्त्वाचे आहे. त्यामुळे ध्यानकाम व उद्योगधंद्यांची प्रगती होते.

क) औद्योगिक विकास :-

जेथे निरनिराळ्या आधोगाच्या विकास होतो, तेथे मजुरांची गरज असते. अशा ठिकाणी रोजगार मिळतो. म्हणून निरनिराळ्या भागात औद्योगिक क्षेत्रात लोक राहून राहतात त्यामुळे अशा भागात लोकची घनताही जास्त असते.

उदा. पश्चिम बंगाल, बिहार, ग्रेट ब्रिटन मधील मँचेस्टर. जमीनीतील पूर प्रदेश, इ. क्षेत्रात औद्योगिक विकास झाल्यामुळे तेथे लोकसंख्या अधिक आहे.

२ नागरिकीकरण :-

बाहेर हि वास्तूकीच्या मागीची केवळ असतात. आवा ठिकानी व्यापार व उद्योगधंद्याची प्रगती होते. त्यामुळे लोकाना विनोद मिळतो. बाहेर बाहेर, आरोग्य मणोरंज व कीर्ती असतात. त्यामुळे लोक श्रमिण भावातून बाहेर भागात राहतात. आवा त्यांचे लोकांचे बाहेरकडे स्थलांतर होऊ लागले आहे. म्हणजे बाहेर पाहू शकतात. त्यामुळे नागरिकीकरण होऊन. तेथील लोकसंख्या वाढते. मुंबई, कोलकाता, बॉम्बे, बँकम, व बाहेर व त्याच्या परिसरात लोकसंख्या जास्त असण्याची कारणे म्हणजे नागरिकीकरण.

३ धार्मिक, राजकीय व सामाजिक धडक :-

धार्मिक, राजकीय व सामाजिक धडक्या देखील लोकसंख्येच्या वितरणावर कमी जास्त परिणाम होतो. उदा. मुस्लिम समाजात मुकोपेक्षा जास्त विकास होताना हिंदू धर्मात अपक्व लक्षण करण्याची पद्धत. त्यामुळे लोकसंख्या वाढते. कृती पेक्षा राजकीय धडक्या लोकसंख्येवर परिणाम होतो. उदा. - दुसऱ्या महायुद्धात अनेक लोक मरले गेल्याने इटली जर्मनी, देशाला, सरकारने लोकसंख्येच्या वाढीला प्रोत्साहन दिले. सामाजिक वंशाने कुटुंबाचा आकार आणि सामाजिक इच्छा यांच्याही लोकसंख्येवर परिणाम होतो.

४ साधन :-

आवा प्रकृते लोकसंख्येचे वितरण अगदीकडे आरंभ आढळत नाही. यामध्ये विविधता आढळून येते. भौगोलिक, अर्थिक, सामाजिक आणि राजकीय प्रकृतीचे विविध धडक. लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करत असतात.